

O ZGODOVINJENJU DIHOTOMIJE MESTA IN PODEŽELJA

Marta VERGINELLA

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškrčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: marta.verginella@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Socialna in gospodarska zgodovina tako antičnega sveta kot srednjega in novega veka prepoznavata v odnosu med mestom in podeželjem eno od svojih pomembnih tematik. V manjši meri to velja za gospodarsko in socialno zgodovino 19. in 20. stoletja, ki razmerje med urbanim in ruralnim obravnavata v okviru modernizacijskih procesov, pri tem pa težita k bolj poenostavljenemu in neproblematiziranemu razumevanju odnosa med mestnim in podeželskim svetom. Članek analizira diskurz o dihotomiji urbanega in ruralnega v severnojadranskem prostoru in kako se je le-ta preoblikoval v referenčno zgodovinsko paradigmo.

Ključne besede: mesto, podeželje, zgodovinske, Severni Jadran, Primorska, Carlo Schiffrer

SULLA STORICIZZAZIONE DELLA DICOTOMIA TRA CITTÀ E CAMPAGNA

SINTESI

Per la storia sociale ed economica dell'Antichità, del Medioevo e dell'Età Moderna il rapporto tra la città e la campagna è un tema molto importante. Minore rilevanza ha nel contesto della storia contemporanea che lo inserisce nel contesto dei processi di modernizzazione tendendo a trattarlo in maniera più superficiale e meno analitica. L'articolo analizza la questione della dicotomia tra città e campagna nel contesto della regione alto adriatica e soprattutto il suo uso storiografico tra Otto e Novecento.

Parole chiave: città, campagna, storiografia, Alto Adriatico, Venezia Giulia, Carlo Schiffrer

UVOD¹

Socialna in gospodarska zgodovina tako antičnega sveta kot srednjega in novega veka prepoznavata v odnosu med mestom in podeželjem eno od svojih pomembnih tematik. V manjši meri to velja za gospodarsko in socialno zgodovino 19. in 20. stoletja, ki razmerje med urbanim in ruralnim obravnavata v okviru modernizacijskih procesov, pri tem pa težita k bolj poenostavljenemu in neproblematiziranemu razumevanju odnosa med mestnim in podeželskim svetom. Pogosto ju razumeta kot ekvivalentna razvitemu in nerazvitemu, industrijskemu in predindustrijskemu okolju (Epstein, 2001). Kot bomo ugotovili v nadaljevanju, je zgodovinopisje, predvsem italijansko, ki se je od začetka 20. stoletja ukvarjalo z zgodovinjenjem severnojadranskega območja, oblikovalo svojo referenčno zgodovinopisno paradigmo prav na interpretaciji dihotomije med mestnim in podeželskim.

V zgodovini ni delitev dela med podeželjem in mestnimi središči nikoli dokončna, ugotavlja Fernand Braudel, ker »ločnica brez konca in konca polzi v to ali ono smer«, kar pomeni, da jo mora zgodovinopisje nenehno opredeljevati (Braudel, 1988, 286). »Mesta in podeželje se namreč nikoli ne ločijo kot voda in olje: v istem trenutku gredo vsaksebi in obenem vstric, trgajo vezi in se znova povezujejo« (Braudel, 1988, 288). Da so obdobjem, ko so mesta urbanizirala podeželje, sledila obdobja, ko je podeželje ruraliziralo mesto, potrdi že krajši sprehod po obdobjih evropske zgodovine od antike naprej (Barberis, 1998, XI). Ob zatonu rimskega cesarstva je podeželje postalo zavetje za prebivalstvo, ki se je iz mest umikalo pred roparskimi vdori in čedalje bolj negotovimi življenjskimi razmerami v urbanih središčih (Finley, 1987). A vendar še tako obsežen proces ruralizacije, ki se je utelesil v fevdalizmu, ni povsem uničil antičnega mestnega tkiva. Že pred komunalnim razcvetom so posamezna mesta, še posebno na Apeninskem polotoku, postala zatočišče za odvečno podeželsko prebivalstvo (Pinto, 1990, 228).

Razvoj trgovine in obrtnih dejavnosti od 8. stoletja naprej je pripomogel k ponovni vzpostavitvi urbanega primata in municipalizma (Pinto, 1990, 217). Mestno obzidje, ki je varovalo meščane pred zunanjim svetom, je postalo materialna in simbolna ločnica med mestom in njegovo kmečko okolico (Sanfilippo, 1985, 24). Znano je tudi, da so ga mestne oblasti po potrebi odmislele, ko so od okoliškega prebivalstva zahtevale, da se podredi mestu glede trgovine, prometa, predvsem pa davkov (Vivanti, 1991, 243–283).

V italijanskem primeru je visoka stopnja urbanizacije močno vplivala na podeželsko gospodarstvo (Pinto, 1990, 213), a podobno se je dogajalo povsod, kjer se je urbana mreža razvila do take mere, da je postala središče deželnega gospodarskega sveta. Čeprav je fevdalna zemljiška posest marsikje v Evropi vse do 18. stoletja uspešno branila svoje gospodarske privilegije, ji tudi v času starega režima ni uspelo zaustaviti demografske rasti in gospodarskega pomena urbanih naselbin. Na tleh starorežimske Evrope so se napetosti med mestom in podeželjem pojavljale vsakodnevno, najhujši konflikti pa so izbruhnili in se podaljševali v času gospodarskih in političnih kriz.

1 Razprava je nastala v okviru projekta Oborožena meja. Politično nasilje v severnem Jadranu, 1914–1941 (temeljni raziskovalni projekt) J6-7152 (B).

O zaostritvi odnosa med meščani in podeželskimi prebivalci na prehodu iz srednjega v novi vek pričajo poleg mestnih kronik in sodnih spisov tudi ikonografski in literarni viri. V italijanski »satiri o podeželanu«, ki je cvetela zlasti v 16. stoletju, podobno pa tudi v njenih evropskih različicah, kmet nastopa v vlogi neukega grobijana, ki so mu pozneje, v razsvetljenem času, pridali še attribute divjaka. A vendar pri novodobnem zaničevanju kmečkega prebivalstva, poudarjanju njegovega divjaštva in neizobraženosti, kot na francoskem primeru ugotavlja Eugen Weber, ni šlo le za prevzem tradicionalnih predsodkov, ki jih je mesto praviloma gojilo do svoje kmečke okolice. S procesom modernizacije se je uveljavljalo novo razumevanje kmečkega sveta: v političnem in kulturnem oziru so kmetje postali evropski »aborigini«, predstavniki sveta »brez zgodovine« (Weber, 1989, 25).

S pospešeno modernizacijo in radikalnim spreminjanjem gospodarskega zemljevida Evrope, ki ju je povzročila industrializacija, je mesto postalo središče sveta in sinonim za civilizacijo. Podeželska okolica, ki je mesto še vedno zalagala s svojimi pridelki, je dobila status neciviliziranega sveta (Weber, 1989, 23). Ne le v velemestih, h katerim so se v 19. stoletju prištevale največje evropske prestolnice, predvsem Pariz in London, tudi v provincialnejših mestih, s katerimi je bila posejana denimo habsburška monarhija, se je uveljavljalo prepričanje o nasprotujočih si in neskladnih stilih življenja med mestom in podeželjem, med naprednim in zaostalim svetom. Prvemu je načelovala racionalistično prežeta in kapitalistični logiki naklonjena elita, drugega pa sta držali v trdnem primežu religija in nevednost (Weber, 1989, 908–909).

Čeprav so gospodarski zgodovinarji v zadnjih desetletjih zbrali dovolj dokazov o tem, da so se v času industrijske revolucije prelomne gospodarske spremembe dogajale tudi ali pa predvsem na podeželju (Hudson, 1992) in da je bil gospodarski razvoj rezultat odvisnosti in součinkovanja posameznih stvarnosti, mesta in urbane skupnosti še danes veljajo za motor napredka (Clark, 2009). Meščansko oboževanje arkadije in pastoralnega sveta je razumljeno kot stranski učinek pospešene urbanizacije in čedalje bolj tehnološko razvite družbe. Priljubljenost meščanskega umika v naravo in na kmete, ki se je razširila v 19. stoletju, pa nikakor ni spreminjala hierarhije med urbanim in ruralnim, ki jo je vpeljala pomeščanena družba.

Na pragu 20. stoletja je Tržačan Scipio Slataper² v *Mojem Krasu* (2016) izpovedal svojo razdvojenost mladega meščana in italijanskega izobraženca, ki je v naravi in kraški arkadiji našel lek za svojo razbolelost in odtujenost, porojeno s hitrimi urbani ritmi, podrejenimi industrijskim in trgovskim potrebam: »Rad bi vam rekel. Rodil sem se na Krasu, v koči s slamnato streho, ki sta jo dim in dež počrnila. Imeli smo ogolelega in zariplega psa, dvoje gosi z blatnim trebuhom, motiko in lopato, in od kupa gnoja, ki je bil skoraj brez stelje, je ob dežju v curkih odtekala rjavkasta brozga. [...] Rad bi se vam zlagal, toda vi mi ne bi nasedli. Preveč ste pametni in prebrisani. Takoj bi vedeli, da sem ubog Italijan, ki skuša svoje osebne stiske skriti pod nekakšno barbarstvo.« (Slataper, 2016, 9–11).

2 Scipio Slataper (1888–1915), pisatelj, iredentist. Diplomiral je iz Ibsna na univerzi v Firencah. Svoje spise je objavljial v reviji *La Voce*, ki jo je urejal pisatelj Giuseppe Prezzolini. V knjižni zbirki *La Voce* je leta 1912 izšlo njegovo najpomembnejše delo *Il mio Carso* (*Moj Kras*). Leta 1915 se je kot prostovoljec pridružil italijanskim četam in kmalu po prihodu na bojišče umrl na Podgori.

Umik iz mesta na podeželje³ pomeni Slataperju odhod iz civiliziranega sveta v skoraj neciviliziran in zato moralno neokrnjen svet. Kras, poseljen s slovenskim, zanj slovenskim prebivalstvom je bil po njegovem prvinski in zato povsem antitetičen modernemu, italijanskemu svetu. Čeprav je ta še ohranjal politični in kulturni primat, je po Slataperju že kazal jasne znake nemoči pred prodiranjem in uveljavljanjem mlade, porajajoče se slovanske civilizacije.

Slataperjevo razmišljanje je značilno za generacijo tržaških in tudi širše istrskih in goriških izobražencev, ki so med mestom in podeželjem videli temeljno razliko med italijansko urbanostjo in slovensko oziroma slovansko ruralnostjo. Radikalna dihotomija urbanega in ruralnega se je v njegovem pisanju prekrivala z italijansko-slovansko dihotomijo, ki je bila sestavni del nacionalističnega diskurza. Tega je v šestdesetih in še posebno v sedemdesetih let, sočasno z modernizacijo avstrijske politične sfere ter s pridobitvijo individualnih političnih svoboščin in pravic, razvijala italijanska liberalno-nacionalna elita, najprej v Dalmaciji in Istri, pozneje pa tudi v Trstu in Gorici. Etnične skupine so bile identificirane z ozemljem in družbenogospodarsko stvarnostjo – Slovani s podeželjem, Italijani z mesti. Kmečko prebivalstvo je bilo praviloma pripoznano za slovansko, mestno in še posebno meščansko pa za italijansko.

Scipio, ki je hrepenel po Krasu kot idiličnem kraju, je tam srečeval Slovence (Slovane), v svojih someščanih pa jih ni prepoznaval, čeprav je bilo po avstrijskih uradnih popisih prebivalstva na začetku 20. stoletja v samem mestnem središču nekaj tisoč Slovencev in tudi drugih Slovanov.⁴ Več kot četrto stoletja nacionalistične kampanje, ki je v tržaškem občinskem svetu in italijanskem tisku Avstrijskega primorja uveljavljala načelo jasnega razlikovanja med italijansko civilizacijo in slovansko necivilizacijo, med slovansko okolico in italijanskim mestom, je zapustilo vidne sledove tudi pri generaciji izobražencev, ki se je navduševala za t. i. demokratični iredentizem.⁵

Ko je Slataper pisal *Moj Kras*, Pirančan Attilio Tamaro še ni objavil svojih zgodovinskih razprav,⁶ v katerih je nekaj let pozneje izpričal neprekinjeno italijansko prisotnost na severnih in vzhodnih obalah Jadrana od antike do začetkov 20. stoletja in uzurpatorsko nrav Slovanov (Tamaro, 1915, 65).⁷ Njegov vrstnik Ruggero Fauro Timeus⁸

3 Iskanje zavetja in zdravja v naravi je v času nacionalnih gibanj dobilo političen in ideološki naboj. Še posebno v obmejnih krajinah je pomenilo vzdrževanje in krepitev nacionalne pripadnosti (Dabrowski, 2009, 52; Sahlins, 1989, 271).

4 Po popisu leta 1910 se je v Trstu in okolici 56.916 prebivalcev od skupno 190.134 izreklo za slovensko govoreče (Purini, 2010, 15–18; Cattaruzza, 1979).

5 Iredentizem, naklonjen multikulturalizmu, ni podpiral italijanske kolonialistične politike niti italijanskih osvajalnih načrtov na Balkanu (gl. Lunzer, 2009, 29–50.)

6 Tamaro je leta 1915 objavil razpravo *Italiani e Slavi*, leta 1918 pa *La Venetie Julianne et la Dalmatie*. Leta 1924 je izšla njegova zgodovina Trsta *Storia di Trieste*.

7 Attilio Tamaro (1884–1956) se je kot dijak priključil iredentističnemu gibanju. Na univerzi v Gradcu je diplomiral iz leposlovja. Svoje zgodovinopisno delo je tesno prepletal z intenzivno publicistično dejavnostjo (pisal je za *L'Indipendente* in *Il Piccolo*) in po koncu prve svetovne vojne tudi z diplomatskim delovanjem.

8 Ruggero Fauro Timeus (1892–1915) je najprej obiskoval Univerzo v Gradcu (1910–1911), nato je študij nadaljeval na La Sapienzi v Rimu, kjer je postal vodilni predstavnik italijanskega iredentizma. Kot sodelavec listov *L'Idea Nazionale* in *Il Dovero nazionale* je podpiral nacionalistični program in imperialistično politiko Italije na Balkanu. Leta 1915 se je kot prostovoljec pridružil italijanskim četam in umrl na soškem

pa je v člankih, objavljenih v *L'Idée Nationale*, odnos med mestom in podeželjem že pojasnjeval kot obliko kulturnega in socialnega prepada med meščani – avtohtonimi Italijani in kmetavzarji – slovanskimi osvajalci. Zmaga prvih nad drugimi je bila po njegovem civilizacijska nuja, celo porok za prevlado »človeškosti« (Timeus, 1929, 351–357).⁹ Podrejenost »nevednih kravjih hlapcev« (Timeus, 1929, 39) je legitimirala prevlado »najboljšega naroda«, tj. italijanskega, ob tem pa izkrivljala podobo takrat že modernizirajoče se slovenske družbe. Timeus je kot odločen zagovornik italijanskega imperialističnega načrta na Balkanu možnost za italijansko zmago videl v nasilnem spopadu s kmetavzarskim ljudstvom, ki naj bi ogrozilo italijanski civilizacijski primat na Jadranu. Da je v jadranski regiji šlo tudi za spopad med italijanskim in slovanskim bančnim kapitalom, je omenil mimogrede.

Kljub nazorskim razlikam je Slataperja in Timeusa povezovalo sodelovanje z revijo *La Voce*, ki je izhajala od leta 1908 do leta 1916 in je bila v prvi polovici 20. stoletja ena najeminentnejših italijanskih revij. Okrog te literarne revije so se oblikovali pomembna intelektualna prijateljstva in odnosi, relevantni za italijansko kulturno in politično zgodovino. Tu nastale vezi so tudi močno zaznamovale preučevanje severnojadranske zgodovine in prispevale k uveljavitvi zgodovinopisne paradigme, ki je nacionalni konflikt med slovanskim in italijanskim svetom razlagala kot posledico nasprotja med urbanim in ruralnim. Ob tem velja dodati, da se je prepričanje o radikalnem nasprotju med urbanim in ruralnim na območju severnega Jadrana uveljavilo prav v času, ko sta se v mnogih socialnih, gospodarskih in kulturnih ozirih mesto in podeželje zblizovala in ko so mestni in meščanski vedenjski obrazci začeli pronicati tudi na podeželje. Ne le v Franciji, kot ugotavlja Weber (Weber, 1989, 903–909), tudi v drugih predelih zahodne in vzhodne Evrope ter ne nazadnje v samem Avstrijskem primorju je tradicionalno družbo slabil vdor urbanih vrednot.¹⁰ Zlasti vrhnja plast podeželskega prebivalstva se je čedalje bolj prepoznavala v meščanskih vrednotah in prevzemala meščanske vedenjske obrazce.

MESTO/PODEŽELJE – LOČITEV DUHA IN ČUSTEV

Carlo Schiffrer,¹¹ ki ga Angelo Ara in Claudio Magris v knjigi *Trst, obmejna identiteta* omenjata kot enega »najbolj nepristranskih tržaških zgodovinarjev« (Ara, Magris, 1982,

bojišču kmalu po začetku italijansko-avstrijskih spopadov.

9 O povezavi med narodno zavestjo in človečnostjo pri Mazziniju in v drugih ideologijah *risorgimenta* gl. Chabod, 1961, 71–85.

10 Za francoskega zgodovinarja Eugena Webra je podeželje podaljšek mesta, posebno od druge polovice 19. stoletja naprej, ko proces modernizacije močno načne tradicionalno vzajemen odnos med mestom in podeželjem. Mesto širi svoje vedenjske obrazce tudi na kmete, kar oslabi kmečke navade (Weber, 1989, 10). Po njegovem mnenju ostaja povsem odprto vprašanje, ali je mestu uspelo povsem uničiti kmečko družbo in njeno kulturo. Bolj kot o izumrtju kmečke kulture je primerno govoriti o njenem predrugačenju (Weber, 1989, 10–11). Stari načini življenja so izginili, ne da bi kdo žaloval za njimi, podobno so nova materialna sredstva oblikovala nove potrebe (Weber, 1989, 903). O prodoru urbanih vrednot in vedenjskih obrazcev na tržaško podeželje gl. Verginella, 1996.

11 Carlo Schiffrer (1902–1970) se je po srednješolskem študiju v Trstu vpisal na univerzo v Firencah, kjer ga je Gaetano Salvemini (1896–1957) usmeril k raziskovanju tržaškega iredentizma.

68–69), je zgodovino primorskih urbanih središč osvetlil kot »zgodovino italijanskih mest« (Schiffrer, 1946a, 9). Slovani, ki so se na ozemlju naselili kot »roparski vojščaki«, so med srednjim vekom in 19. stoletjem postali amorfnó množstvo, ki je imelo skupno usodo s preostalim evropskim kmečkim prebivalstvom (Schiffrer, 1946a, 10). Za tipično kmečko prebivalstvo je bilo mesto povsem tuja stvarnost. »Psihologija Slovana« je dojemala urbano okolje kot »tujo utrdbo, ki je obkrožena in napadena in ki se mora prej ali slej vdati« (Schiffrer, 1946a, 20).

V Schiffrerjevih zgodovinopisnih razlagah sicer ne najdemo nacionalističnih tez, ki jih je na primer razvil Tamaro oziroma zagovarjal Timeus v svojem imperialističnem zagonu in nacionalistični ihti, pa vendar lahko v njih prepoznamo zaverovanost v neogibni primat italijanskega naroda. Zgodovinsko dogajanje na tleh Julijske krajine¹² je bilo po njegovem rezultat delovanja zgodovinskega in nezgodovinskega naroda, ki sta živela drug ob drugem in sta bila nosilca dveh občutij, »ne samo različnih, temveč po lastni naturi tudi razumsko nasprotujočih si in nenaklonjenih vzajemnemu razumevanju« (Schiffrer, 1946b, 90). Za Schiffrerja je bila italijanska nacionalna komponenta »pretežno mestna z antično kulturo«, slovanska pa podeželska. V polnem sozvočju s prepričanjem, da se mesto in podeželje strukturno ne razlikujeta le v gospodarskem, temveč tudi v družbenem in kulturnem pogledu, je Schiffrer ponujal idejo o duhovnih razlikah med Italijani in Slovani. V mislih je kajpak imel tako Slovence kot Hrvate.

Tako v delu *Le origini dell'irredentismo triestino (Izvor tržaškega iredentizma)* iz leta 1937 kot v študiji *Sguardo storico sui rapporti fra italiani e slavi nella Venezia Giulia (Zgodovinski pogled na odnose med Italijani in Slovani v Julijski krajini)*, objavljeni leta 1946, je spor med sosednjima narodoma, ki sta si lastila Julijsko krajino, razlagal z njuno različnostjo: »[...] en narod je mestni, drugi je kmečki. In tu ne mislim preprosto na lokalno geografsko dejstvo, da Italijani živijo pretežno v mestih dežele in Slovani na podeželju, temveč na dejstvo, ki bolj vpliva na različnost nra in način mišljenja obeh narodov, ki sta dejansko različna, kot je različna njuna zgodovina« (Schiffrer, 1946a, 15; Schiffrer, 1937, 9–24).¹³ V nadaljevanju je asimilacijo slovenskega in hrvaškega prebivalstva v italijansko okolje pojasnil kot proces moralnega dviga. Postati Italijan je pomenilo postati nekaj več in boljšega, ne samo po cenzusu in socialnem statusu, temveč tudi po »notranjem bogastvu kulture«, ostati Slovenec ali Hrvat pa izbrati »ozko kulturo«, v kateri so se množila »tudi čustva in čutenje ozkega nacionalizma« (Schiffrer, 1946a, 89).

Kot intelektualce, ki je v pripravi na pariško mirovno konferenco sodeloval z italijansko diplomacijo in se aktivno angažiral za ohranitev predvojne meje med Italijo in Jugoslavijo, je v svojih delih poudarjal »duhovno popačenost« tistih Italijanov, ki so živeli pod komunističnem režimom in so po letu 1945 ostali zunaj italijanskih državnih meja. Pomenljivo je, da se Schiffrerja kljub nacionalistični razlagi primorske zgodovine

12 Termin Venezia Giulia (Julijska krajina) je leta 1863 izumil Goričan Graziadia Isaia Ascoli, da bi poimenoval ozemlje Avstrijskega primorja, na katerem so bili naseljeni Italijani. V mislih je imel Gorico in Trst z zaledjem ter Istro.

13 O mestoma različnih interpretacijah istrske italijanskosti, ki naj bi jo poleg višjih razredov izražali tudi italijanski obalni kmetje (Schiffrer, 1946b, 24), gl. tudi Ballinger, 2003, 139.

in mednacionalnih razmerij v Julijski krajini ni oprijela oznaka »z nacionalizmom obremenjenega avtorja« (Salimbeni, 1994, 16), ki je je bil deležen Attilio Tamaro. V italijanskem zgodovinopisju je obveljal za vodilnega predstavnika povojnega demokratičnega italijanskega zgodovinopisja, ki se je ukvarjalo z zgodovinjenjem italijanske vzhodne meje, in vsekakor za protinacionalističnega intelektualca (Apih, 1993, 12).

Elio Apih (1922–2005), dolgoletni predavatelj sodobne zgodovine na tržaški Filozofski fakulteti in podobno kot Schiffrer tudi sam učenec Gaetana Salveminija,¹⁴ je leta 1993 zgodovinopisno referenčni Schiffrerjevi študiji *La Venezia Giulia. Saggio di una carta dei limiti nazionali italo jugoslavi* (*Julijska krajina. Razprava o zemljevidu italijansko-jugoslovanskih nacionalnih mej*) in *Sguardo storico sui rapporti fra italiani e slavi nella Venezia Giulia* sicer označil za močno datirani, a hkrati klasični: »Datirani, ker odgovarjata neodložljivi politični potrebi trenutka (kar je vidno v političnih tonih);¹⁵ klasični, ker z znanstveno rigoroznostjo in organskim spoznanjem povzemata raziskovalno stanje in se ponujata kot nujna referenca pri morebitnem nadaljevanju razprave oziroma sta predpogoj vsakega diskurza o zgodovini Julijske krajine, ki ne obstaja več« (Apih, 1993, 35).

Leta 1998 je tudi Raoul Pupo v razpravi *Il confine orientale. Una storia rimossa* (*Vzhodna meja. Potlačena zgodovina*), objavljeni v reviji *I viaggi di Erodoto*, potrdil Schiffrerjevo referenčnost in ga razglasil za »enega najsvetlejših demokratičnih likov v Julijski krajini 20. stoletja«. V prilogi revije, namenjene pretežno italijanskim šolnikom, je izšel ponatis razprave *Sguardo storico sui rapporti italiani e slavi nella Venezia Giulia*, ki je predstavljena kot »nujna referenčna točka v zgodovinopisni razpravi o tej tematiki«. Razpravo naj bi po Pupu odlikovali »velika uravnoteženost sinteze« in izredna »strogost v preverjanju podatkov in oblikovanju interpretativnih hipotez« (Pupo, 1998, 130).

Nesporno dejstvo je, da se je Schiffrer v svoji publicistični dejavnosti odmaknil od grobih polemik, ki sta jih po koncu druge svetovne vojne sprožali vprašanje Julijske krajine in določitev italijansko-jugoslovanske državne meje. Res pa je tudi, da se je njegova analiza polpretekle primorske zgodovine prepletala s politično militantnimi sodbami, ki jih je v svojih delih predstavljal kot nepristranski rezultat zgodovinopisne osvetlitve in opazovanja.

Leta 1980 je Liliana Ferrari v pronicljivi analizi Schiffrerjevega dela omenila resnost in znanstveno raven strokovnjaka, v pretres pa je vzela tudi njegove interpretativne sheme, v katerih je analizirala vzročne povezave, predvsem pa zabeležila predsodke, ki so vplivali na njegovo zgodovinopisno usmerjenost (Ferrari, 1980, 232). Okrcala je zlasti njegovo

14 Gaetano Salvemini (1873–1957) je leta 1901 nastopil katedro za novoveško zgodovino v Messini. Pozneje je poučeval na univerzi v Pisi in Firencah. Leta 1915 je bil zagovornik vstopa Italije v prvo svetovno vojno. Kot protifašist in nasprotnik Mussolinijevega režima je bil obsojen leta 1925. Po Mussolinijevi amnestiji se je umaknil v Francijo, kjer je bil med ustanovitelji protifašističnega gibanja Giustizia e libertà. Od leta 1934 je poučeval zgodovino na Harvardu, po vrnitvi v Italijo leta 1949 je ponovno predaval na univerzi v Firencah.

15 Carlo Schiffrer (1902–1970) je bil član italijanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu in je prevzel pomembne funkcije v britansko-ameriški upravi v Trstu (1948–1954). V zadnjem letu druge svetovne vojne je sodeloval v italijanskem odporništvu, po vojni je postal član italijanske socialistične stranke.

razumevanje odnosa mesto/podeželje, ki je predpostavljalo neogibno kulturno podrejenost podeželja mestu. Kmečkemu prebivalstvu je Schiffrer puščal »en sam izhod iz tega položaja: asimilacijo, izgubo lastne nacionalne identitete« (Ferrari, 1980, 233). V nasprotju z Angelom Vivantejem (1869–1915), ki se je v delu *Irredentismo adriatico (Jadranski iredentizem)*¹⁶ preizkusil v transnacionalni analizi primorske zgodovine, je Schiffrer ostajal v primežu stereotipnega nacionalističnega branja, zato tudi ni zmogel ovreči liberalno-nacionalne paradigme o večvrednosti mestne italijanske kulture in uvideti »zgodovinske neubranosti med mestom in podeželjem; zaničevanja meščana do podeželana, ki govori trd, nerazumljiv jezik, jezik napora in revščine« (Vivante, 1954, 168).

Tako kot Vivantejeva osvetlitev iz leta 1912 tudi ugotovitve Liliane Ferrari skoraj sedemdeset let kasneje (1980) niso bile deležne take zgodovinopisne pozornosti, kot bi pričakovali. Resnega premisleka pa niso sprožile niti v krogih, ki so v devetdesetih letih prevzeli pobudo v zgodovinopisnem osvetljevanju obmejne polpretekle zgodovine. Večjo priljubljenost je v italijanskih in celo mednarodnih zgodovinarskih krogih¹⁷ doživelo delo Ernesta Sestana (1898–1986)¹⁸ *Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale (Julijska krajina. Orisi etnične in kulturne zgodovine)* iz leta 1947, v katerem je avtor pri analizi primorske zgodovine uporabljal koncepte in interpretacije, ki so bili značilni za Schiffrerja.¹⁹ Pretanjeni poznavalec nemške zgodovine, sicer istrsko-tridentinskega porekla, ki je podobno kot Schiffrer sodeloval v italijanskih pripravah na pariško mirovno konferenco, je kljub svojemu angažmaju v korist italijanske politike ostajal prepričan, da v študiji, ki jo je posvetil Julijski krajini, ni želel dokazati ničesar niti služiti tej ali oni strani, še manj pa podpreti s svojimi argumentacijami to ali ono zahtevo, naj je bila še tako upravičena itd. (Sestan, 1997, XI).

Povsem nesporno se mu je zdelo v razmerju mesto/podeželje prepoznavati rdečo nit zgodovine Julijske krajine, ki se je utelešala zdaj v latentnem in nedejavnem konfliktu, zdaj v odprtem in ostrem spopadu, v katerem sta se spreminjala »oba nasprotujoča si etnična in lingvistična tipa« (Sestan, 1997, XI). Etnično in kulturno zgodovino Trsta si je Sestan razlagal kot »premočrtno, homogeno, v svojem bistvu koherentno z razvojem«, določeno s »porastom obljub, ki temeljijo na davni rimskosti« (Sestan, 1997, 63). Sestan je bil še v pozni starosti prepričan, da je bil iredentizem v Julijski krajini povsem pozitiven pojav in da je bila italijanskost Julijske krajine obmejna in posebna po svojem nasprotovanju in kljubovanju slovanskosti ruralnega prebivalstva – hribovcev, kmetovalcev, pastirjev in

16 Delo s podnaslovom *Contributi alla discussione sui rapporti austro-italiani (Prispevek k razpravi o avstrijsko-italijanskih odnosih)* je izšlo leta 1912 pri založbi La Voce v Firencah.

17 Kritični pretres Sestanove interpretacije gl. v: Kappus, 1997, 91–92.

18 V času študija na univerzi v Firencah je bil Sestan študent Gaetana Salveminija in prijatelj Francesca Chaboda (1901–1960), enega vodilnih italijanskih zgodovinarjev v povojnem obdobju. Po letu 1948 je poučeval na univerzi v Cagliariju, od leta 1950 na Scuoli Normale Superiore v Pisi, od leta 1954 pa na univerzi v Firencah.

19 Fulvio Salimbeni je sredi devetdesetih let ugotavljal, da se kljub obilici posamičnih raziskav ni prenovila zgodovinska podoba »istrske civilizacije v njenem nastajanju, ki jo je učinkovito določil Sestan leta 1947, in to v temeljnih značilnostih, globljih strukturah, ki so razvidno datirane v mnogih detajlih, elementih in podrobnostih, tudi zato, ker je tedaj zgodovinar labinskega izvora hotel napisati temeljni oris, gotovo pa ne celovite razprave o zgodovini svoje male domovine, ki mu je bila tako ljuba« (Salimbeni, 1994, 17).

kakega župnika, ki so bili v primerjavi z drugimi južnimi Slovani mirnega, nebojevniskega značaja in prav zato tudi bolj dovzetni za podrejenost svojim sosedom.²⁰ Slovansko prebivalstvo, čeprav številčno prevladujoče v Julijski krajini, po njegovem mnenju ni bilo sposobno vplivati na zgodovino tega območja. Sestavljali naj bi ga pasivni elementi, ki so izginjali na »ozadju, v anonimnem okrilju kmetov, pastirjev in gozdarjev; stoletja in stoletja je njihov socialni stan zakrival njihovo nacionalno pripadnost: ko govorimo o kmetih, pastirjih, gozdarjih, revnih ljudeh s podeželja, v devetih primerih od desetih s tem razumemo Slované« (Sestan, 1997, 81).

Sestan, ki je v povojni javnosti sicer nastopal kot zagovornik manjšinskih pravic, je podčrtoval razliko med italijansko civilizacijo, ki je bila »evropsko avantgardna«, ter civilizacijo revnih slovanskih kmetov in pastirjev, »oddaljenih od vsake duhovne dejavnosti«. Izpostavil je tudi nadrejeno držo Italijanov v Julijski krajini do ljudi, »ki so jih bili od nekdaj vajeni obravnavati kot hlapce, ki so se zadnji le navidežno približali civilizaciji, grobi *parveniji*, ki so še dihal hlevski smrad pod premazom civilizacije, to pa so prevzeli iz druge roke od Nemcev« (Sestan, 1997, 109). Sestan v tem čustvu primorskih Italijanov do Slovanov ni odkrival samo »univerzalne ošabnosti meščana do podeželana, buržuja do kmeta«, temveč tudi »občutje večstoletne nadrejenosti v odnosu do tistega, ki je bil še včeraj tlačan« oziroma je bil na socialnem dnu, posebno pa nesprejemljivost misli, da bi taka zanikrna in nevedna množica postala gospodar dežele (Sestan, 1997, 196). V njegovem razmišljanju ni težko prepoznati argumentacije *mainstreama* italijanskega obmejnega diskurza, ki se je v delu politične in intelektualne elite ohranjal in obnavljal še nedavno.

Ko mu je leta 1964 prijatelj in nekdanji kolega Cinzio Violante (1921–2001)²¹ ponudil ponatis dela, ki je prvič izšlo leta 1947, se Sestanu ni zdelo potrebno vnesti kake večje vsebinske spremembe (Sestan, 1997, IX) niti ovreči kakega zastarelega koncepta. V predgovoru k novi izdaji je omenil le dogodke, ki so po letu 1941 proizvedli globoko spremembo v »tisočletnem obrazu« Julijske krajine, in radikalen preobrat, ki se je zgodil proti koncu druge svetovne vojne. Za razumevanje le-teh so se mu zdela še vedno pomembna zgodovinska dogajanja, zgoščena v vodilno rdečo nit, ki se iz stoletja v stoletje vije skozi zgodovino Julijske krajine: to je »nerazrešen konflikt, zdaj potlačen in inerten, zdaj vedno bolj odprt in grob, med mestom in podeželjem, med urbano, recimo buržujsko družbo in podeželsko družbo, ki se tu, v tem skrajnem delu Italije večinoma ponesrečeno identificira praviloma v etničnih in lingvističnih nasprotujočih si tipih; kot rečeno, gre za socialni konflikt, ki je normalno dejstvo, a se tu zaostri zaradi strupa, ki ga sproža nacionalni konflikt. Tako oblikovan konflikt je le težko dopuščal posredovanje in dovoljeval kompromisne rešitve: na drugem bregu²² je prišlo do opustitve vseh italijanskih kulturnih in lingvističnih položajev« (Sestan, 1997, X).

20 Sestan je v poznejši razpravi *Le argomentazioni e le pretese del dottor Smodlaka (Argumentacije in zahteve dr. Smodlake)* poudaril »nespravljivo nasprotovanje italijanski nadvladi in določeno predispozicijo domorodnega prebivalstva [v ital. izvirniku *allogeni*] za upornišvo«, pri čemer se mu ni zdelo potrebno razločevati Slovence od Hrvatov (Sestan, 1997, 173).

21 Profesor srednjeveške zgodovine na univerzi v Pisi in eden vodilnih italijanskih medievistov v drugi polovici 20. stoletja.

22 Po vsej verjetnosti gre tu za Dalmacijo.

Za nas je pomenljivo, da je zgodovinar takšnega formata, za kakršnega je veljal Sestan, mednarodno uveljavljeni strokovnjak za zgodovino evropskih narodov, še sredi šestdesetih let prisegal na nespremenljiv odnos med mestom in podeželjem in da se s takim pogledom dejansko ni ogradil le od kompleksnejšega branja razmerij med mestom in podeželjem, temveč tudi etničnih, socialnih in gospodarskih odnosov na severno-jadranskem območju, predvsem pa je zanikal njihovo spremenljivost skozi stoletja. Le nekaj let zatem je Fernand Braudel v *Strukturah vsakdanjega življenja*²³ odnos med mestom in podeželjem pojasnil s pravili sožitja: »[...] jaz ustvarim tebe, ti ustvariš mene; jaz obvladam tebe, ti obvladaš mene; jaz izkoriščam tebe, ti izkoriščaš mene, in tako naprej, po večnih zakonih skupnega bivanja«. Trdil je, da se mesta in podeželja »namreč nikoli ne ločijo kot voda in olje: v istem trenutku gredo vsaksebi in obenem vstric, trgajo vezi in se znova povezujejo« (Braudel, 1988, 288). Braudelovo interpretacijo urbanega in ruralnega je tudi italijansko zgodovinopisje, ki se je ukvarjalo z zgodovinjem »italijanske vzhodne meje«, v osemdesetih in tudi devetdesetih letih večinoma prezrlo oziroma je ni upoštevalo.²⁴

ZGODOVINOPISNA ZAPUŠČINA NASPROTJA

Kako to, da je prepričanje o zelo izstopajočem nasprotju med mestom in podeželjem, »na meji disociacije« (Apih, 1988, 79), ohranilo veljavnost v zgodovinopisnem kontekstu severnega Jadrana vse do praga novega tisočletja (Pupo, 2012, 294)? Elio Apih, ki je od petdesetih let dalje prispeval k obnovitvi študij v Julijski krajini in prenovi pedagoške dejavnosti na Univerzi v Trstu, je nacionalno tekmovanje med Italijani in Slovani razlagal s prisotnostjo dveh nacionalnih taborov kot nosilcev dveh patriotizmov, ki ju je proizvajala lokalna družba, zaznamovana s strukturno različnostjo med mestom in podeželjem: »Tisti kompleks čustvenih vezi, ki povezuje ljudstvo z zemljo, mestno nacijo, ki se širi na celotno območje tranzicije, ki vsebuje lastna mesta, medtem ko podeželska zaobjema podeželje tako, da vključuje tudi tuja mesta [...]. Za psihologijo Italijana [...] je povsem naravno, da mora podeželje pripadati mestu.« (Apih, 1988, 81).²⁵ V Apihových ugotovitvah zlahka prepoznamo reminiscence na Schiffrerjeve in Sestanove teze oziroma zvestobo tistemu, kar Maria Todorova poimenuje *historical legacy*, zgodovinska zapuščina (Todorova, 2004, 11).²⁶ Ta koncept je uporaben pri kritiki etnocentričnih zgodovinopisnih razlag, ki so tipične za balkansko območje in tudi severnojadranski prostor in katerih značilnost je, da se hranijo z asimetričnimi branji multietničnega okolja (Verginella, 2012). Drugega obravnavajo diskvalifikatorno, kot manjvrednega, manj razvitega, primitivnejšega in zato tudi enostavnejšega.

23 Francoski izvirnik je izšel leta 1979.

24 Leta 1985 je Teodoro Sala v uvodu k delu *L'Istria fra le due guerre. Contribuiti per una storia sociale (Istria med vojnama. Prispevek k socialni zgodovini)* podčrtal, da je treba pri preučevanju istrskega podeželja preseči interpretativne modele ozko politično razumljene zgodovine Istre, predvsem pa podvreči kritiki ustaljene interpretativne kategorije, ki vztrajajo pri zaostalosti podeželja in razvitosti mest (Sala, 1985, 18).

25 Citat je prevzet po Carlu Schiffrerju (Schiffrer, 1965, 80).

26 Več o terminološkem razlikovanju med *legacy* in *heritage*, med zapuščino in dediščino: Baskar, 2015.

Na to, kako je bilo izumljanje nasprotja med mestom in podeželjem funkcionalno za izoblikovanje meje med Zahodno in Vzhodno Evropo v jadranski regiji, je v svoji študiji o Dalmaciji v 18. stoletju odlično pokazal tudi Larry Wolff (2001).²⁷ Na eni strani se je nahajal svet reda, norm in civiliziranosti, na drugi pa svet kaosa, okrutnosti in ne-civiliziranosti. Benečan Alberto Fortis je s svojim potopisom pomagal postaviti ločnico med benečanskim urbanim okoljem in slovanskim svetom, ki so ga naseljevali dobri in gostoljubni pastirji, do katerih še ni segel vpliv razsvetljenske družbe. Toda da bi njegove ugotovitve o razlikah med obalo in zaledjem postale del diskurza, ki je zahteval vzpostavitev italijanskega političnega in kulturnega primata, je bilo potrebno novo ozračje, ki ga je sprožil proces nacionalizacije in politizacije množic v 19. stoletju. Potrebna je bila podpora intelektualnega okolja, ne nazadnje pa tudi zgodovinopisni angažma v podporo nacionalistično usmerjenim političnim elitam.

V nacionalni genealogiji severnojadranske italijanskosti sta se idealno spojila romanska urbanost in italojonska orientiranost mestnih elit, ki so bile dolga stoletja nosilke mestne oblasti v Istri in Dalmaciji. V nasprotju z mnenjem Raoula Pupe, da je kontinuiteta med romanskimi koreninami in italijansko nacionalnostjo nesporna, in podobno, da je neprimerno zgodovinopisno sprenevedanje okrog lastniškega odnosa do zemlje, ki ga je uveljavljala »slovanska nacija« s pogostim sklicevanjem na pravico do slovenskega (hrvaškega) etničnega teritorija (Pupo, 2009), bi vendarle veljalo opozoriti na problematičnost mehanskega in nekritičnega prevzemanja zgodovinopisne paradigme, ki metahistorizira odnos med mestom in podeželjem in to počne tako, da ponuja in širi poenostavljeno razumevanje medetničnih odnosov v severnojadranskem prostoru.

V prihodu razčepanih partizanov in partizank v Koper, Trst in Gorico maja 1945, ki ga za potrditev antitetičnega odnosa med mestom in podeželjem navaja Pupo, lahko prepoznamo zmago slovenskega podeželja in podeželsko simbolno osvojitve italijanskih mest.²⁸ Vendar le za ceno, da zamolčimo fenomen urbanizacije na območju Avstrijskega primorja pred prvo svetovno vojno in prezremo dejstvo, da je slovenski srednji sloj postal akter urbane slovenskosti. Dejstvo je, da nacionalni programi in poznejše politične zahteve po redefiniciji geopolitičnih ločnic v severnojadranskem prostoru niso bili oblikovani v kraških ali posoških hlevih. Zanje so se odločale najprej meščanske in politične elite, ki jih je fašistični režim izločil iz javnosti in prisilil v begunstvo. Brez primerne uvida

27 O hierarhičnem preučevanju Vzhodne Evrope gl. Rutar, 2010.

28 Ko Gloria Nemec v razpravi *Fuori dalle mura. Cittadinanza italiana e mondo rurale slavo nell'Istria intera tra guerra e dopoguerra* (Zunaj obzidja. Italijansko meščanstvo in slovanski ruralni svet v notranji Istri med vojno in po vojni, 2003) povzema teze, ki jih je predstavila že v *Un paese perfetto. Storia e memoria di una comunità in esilio: Grisignana d'Istria 1930–1960* (Popolna vas. Zgodovina in spomin skupnosti v eksilu: Grožnjan v Istri 1930–1960, 1998), ugotavlja, kako je gospodarski in socialni odnos med mestom in podeželjem večstoletni teren etničnega soočanja in kontroverzne legitimacije vodilnih razredov (Nemec, 2003, 204). Dogajanja v Istri leta 1943 razume kot sad nasilnih Slovanov, ki so se v času vojne iz nevednih kmetov spremenili v »krvoločne slavokomuniste«, medtem ko vidi v Italijanih »nedolžne žrtve« (Nemec, 2003, 214–215). Konec Mussolinijevega režima v Istri predstavi s pripovednimi fragmenti pričevalcev in pričevalk, ki so se po koncu vojne odselili v Trst in se takratnega prevratnega časa spominjajo kot na glavo postavljenega sveta, v katerem tisti, »ki je bil zunaj obzidja, vstopi v mesto s svojimi simboli in se ga polasti, tisti, ki je bil ugleden in spoštovan, pa je v nevarnosti, da izgubi življenje« (Nemec, 2003, 214).

v kontaminacije in spremembe v procesih nacionalnega zamišljanja in preoblikovanja družbe v 19. in 20. tako v Avstrijskem primorju kot v poznejši Julijski krajini le težko pojasnimo nacionalni konflikt in ne nazadnje tudi italijansko-slovenski/jugoslovanski boj za mejo.

Nujno je torej problematizirati dolgo uporabljano paradigmo, ki jo je uveljavilo tržaško zgodovinopisje pred drugo svetovno vojno in po njej, v manjši meri pa celo prevzelo slovensko (Marušič, 2012, 27–28) in tudi širše mednarodno zgodovinopisje (Pupo, 2009, 295–296). Še posebno, če ne želimo podaljševati prepričanja, da sta italijanska mestna stvarnost in z njo italijanska nacija nosilki civilizacije, ki je strukturno kompleksna, podeželsko slovensko okolje in z njim slovenski narod pa v svoji preprostosti in neciviliziranosti njen protipol.

ON HISTORICISING THE DICHOTOMY, THE CITY AND THE COUNTRYSIDE

Marta VERGINELLA

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškrčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: marta.verginella@guest.arnes.si

SUMMARY

The relationship between the city and the countryside was recognized as one of the important subject matters of the social and economic history of the ancient world, the Middle Ages and of the modern period. This applies to a lesser degree to the economic and social history of the 19th and 20th century; the relationship between the urban and the rural is discussed in the scope of the modernisation processes whilst striving for a more simplified and unproblematicized understanding of the relationship between the urban and the rural world. Historiography, particularly Italian historiography, dealing with historicizing of the northern Adriatic area from the beginning of the 20th century, formed its referential historiographical paradigm on the basis of the interpretation of the dichotomy between the urban and the rural.

In the nationalist discourse of the Italian liberal national elite both in Dalmatia and in the Austrian Littoral ethnic groups were identified with the territory and the social and economic reality: Slavs with the countryside, Italians with cities. As a rule, the rural population was recognized as Slavic, the urban, and particularly the bourgeois population, as Italian. The discourse formed a basis for the historiographical paradigm that started to explain the national conflict between the Slavic and Italian world as a consequence of the antagonism between the urban and the rural, the developed and the undeveloped, the complex and the simple. To recognize the relationship between the city and the countryside as the underlying theme of the history of the Julian March is to metahistoricise the antithetic relationship between the city and countryside, and, first and foremost, to ignore the importance of urbanization, contaminations, and changes in the processes of imagining a nation as well as the transformation of the society of the 19th and 20th century both in the Austrian Littoral and in the future Julian March. Without an apt insight into the aforementioned it's difficult to explain the national conflict and the Italian-Slovene/Yugoslav fight for the border. The long-continued paradigm, which was established by the Triestine historiography before and after World War II and was to a lesser extent adopted even by the Slovene and broader international historiography, must therefore be problematicized. Particularly if we do not wish to prolong the belief that the Italian urban reality and with it the Italian nation are the upholders of a structurally complex civilisation, while the Slovene environment and the Slovene nation in its simplicity and uncivilised nature represents its opposite pole.

Keywords: city, countryside, historiography, North Adriatic, Primorska region, Carlo Schiffrer

VIRI IN LITERATURA

- Apih, E. (1988):** Trieste. Bari, Roma, Laterza.
- Apih, E. (1993):** Carlo Schiffrer. Pordenone, Studio Tesi.
- Ara, A., Magris, C. (1982):** Trieste: un'identità di frontiera. Torino, Einaudi.
- Ballinger, P. (2003):** History in Exile. Memory and Identity at the Borders of the Balkans. New York, Princeton University Press.
- Barberis, C. (1998):** Le campagne italiane. Da Roma antica al Settecento. Roma, Bari, Laterza.
- Baskar, B. (2015):** Nacionalna identiteta kot imperialna zapuščina. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Braudel, F. (1988):** Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje. Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče, II. del. Ljubljana, ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Studia humanitatis.
- Cattaruzza, M. (1979):** La formazione del proletariato urbano. Immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla metà del secolo XIX alla prima guerra mondiale. Torino, Mussolini.
- Chabod, F. (1961):** L'idea di nazione. Roma, Bari, Laterza.
- Clark, P. (2009):** European cities, 400–2000. Oxford, Oxford University Press.
- Dabrowski, P. M. (2009):** Constructing a Polish Landscape. Austrian History Yearbook 39, 45–65.
- Epstein, S. R. (ur.) (2001):** Town and Country in Europe, 1300–1800. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ferrari, L. (1980):** Trieste 1945–1947: la questione istriana nella stampa. V: Colummi, C., Ferrari, L., Nassisi, G., Trani, G.: Storia di un esodo. Istria 1945–1956. Trieste, Istituto regionale per la Storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 215–273.
- Finley, I. M. (1987):** Antična ekonomija. Ljubljana, Škuc, Filozofska fakulteta.
- Hudson, P. (1992):** The Industrial Revolution. London, Bloomsbury Academic.
- Kappus, E. N. (1997):** Changing History Ethnic Identity Management in Trieste. V: Govers, C., Vermeulen, H. (ur.): The Politics of Ethnic Consciousness. London, Palgrave Macmillan UK, 90–120.
- Lunzer, R. (2009):** Irredenti redenti. Intellettuali giuliani del '900. Trieste, Lint.
- Marušič, B. (2012):** Sosed o sosedu, prispevki k zgodovini slovensko-italijanskega sožitja. Trst, ZTT-EST.
- Nemec, G. (1998):** Un paese perfetto. Storia e memoria di una comunità in esilio: Grignana d'Istria 1930–1960. Trieste, Libreria Editrice Goriziana.
- Nemec, G. (2003):** Fuori dalle mura. Cittadinanza italiana e mondo rurale slavo nell'Istria interna tra guerra e dopoguerra. V: Cattaruzza, M. (ur.): Nazionalismi di frontiera. Identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale, 1850–1950. Rubbettino, Soveria Mannelli, 203–226.
- Pinto, G. (1990):** Città e campagna. Il Medioevo dal crollo al trionfo. Storia dell'economia italiana, I. zv. Torino, Einaudi.

- Pupo, R. (1998):** Premessa. V: Pupo, R., Cecotti, F. (ur.): Il confine orientale. Una storia rimossa. Viaggi di Erodoto, XII, 34, 129–131.
- Pupo, R. (2009):** Alcune osservazioni su storici di campagna e storici di città lungo le sponde adriatiche. Contemporanea. Rivista di storia dell'800 e del '900, 2, 405–412.
- Pupo, R. (2012):** La più recente storiografia italiana di frontiera: alcune questioni interpretative, Acta Histriae, 20, 3, 293–306.
- Purini, P. (2010):** Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914–1975. Udine, Kappa Vu.
- Rutar, S. (2010):** L'Europa sudorientale e la storia comparata europea. Passato Presente, 81, 28, 105–119.
- Sahlins, P. (1989):** Frontier Regions are Privileged Sites for the Articulation of National Distinction. Barkley, Baunderies.
- Sala, T. (1985):** Introduzione. V: Bon Gherardi, S., Lubiana, L., Millo, A., Vanello, L., Vinci, A. M. (ur.): L'Istria fra le due guerre. Contribuiti per una storia sociale. Trieste, Istituto regionale per la Storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Ediesse, 5–19.
- Salimbeni, F. (1994):** Introduzione. V: Salimbeni, F. (ur.): Istria. Storia di una regione di frontiera. Brescia, Morcelliana, 9–29.
- Sanfilippo, M. (1985):** Città, circoscrizioni urbane e case. V: Fonseca, C. D. (ur.): Vite civile degli italiani. Società, economia, cultura materiale. Ambienti, mentalità e nuovi spazi umani tra medioevo e età moderna. Milano, Electa, 24–39.
- Schiffrer, C. (1946a):** Sguardo storico sui rapporti tra italiani e slavi nella Venezia Giulia. Trieste, Istituto di Storia moderna dell'Università di Trieste.
- Schiffrer, C. (1946b):** La Venezia Giulia. Saggio di una carta dei limiti nazionali italo-jugoslavi. Roma, Colombo.
- Schiffrer, C. (1937):** Le origini dell'irredentismo triestino (1813–1860). Udine, Istituto delle Edizioni Accademiche.
- Schiffrer, C. (1965):** La Venezia Giulia nell'età del Risorgimento. Udine, Del Bianco.
- Sestan, E. (1997):** Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale. Udine, Del Bianco.
- Slataper, S. (2016):** Moj Kras = Il mio Carso. Trste, Beit.
- Tamaro, A. (1915):** L'Adriatico – Golfo d'Italia. L'italianità di Trieste. Milano, Treves.
- Timeus, R. (1929):** Scritti politici (1911–1915). Trieste, Lloyd triestino.
- Todorova, M. (2004):** Introduction: Learning memory, Remembering Identity. V: Todorova, M. (ur.): Balkan Identities. Nation and Memory. London, Hurst, 1–23.
- Verginella, M. (1996):** Ekonomija odrešenja in preživetja: odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju. Koper, Založba Annales.
- Verginella, M. (2012):** Asimmetrie, malintesi e sguardi speculari: da una storia etnocentrica ad una storia plurale e congiunta della regione alto-adriatica. Acta Histriae, 20, 3, 321–334.
- Vivante, A. (1954):** Irredentismo adriatico. Firenze, Parenti.
- Vivanti, C. (1991):** Città e campagna. Storia dell'economia italiana, L'età moderna: verso la crisi. Torino, Einaudi.

Weber, E. (1989): Da contadini a francesi. La modernizzazione della Francia rurale (1870–1914). Bologna, Il Mulino.

Wolff, L. (2001): Venice and the Slavs. The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment. Stanford, Stanford University Press.